

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філософських наук,
професора, професора кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
Дольської Ольги Олексіївни
на дисертаційну роботу

БУРАШНІКОВОЇ ОЛЕНИ СЕРГІЇВНИ

**«ФЕНОМЕН ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ЯК ЧИННИК
СТАЛОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ»,**

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 033-Філософія

Актуальність теми

Актуальність питання цифровізації податкової надзвичайно висока у сучасному світі, особливо з огляду на стрімкий розвиток інформаційних технологій. Філософський аспект цифровізації податкової розглянуто у невеликій кількості робіт, а робота Бурашнікової Олени Сергіївни свідчить про глибокий аналіз і новий погляд на договір, на справедливість, на чесноту державного характеру – довіру громадян до країни, зміну природи соціальної справедливості та самого сенсу податкового процесу за умов цифрової трансформації. Авторкою сформульовано онтологічну, гносеологічну та філософсько-аксіологічну експлікацію феномену «цифровізації податкової системи», сутність якої виражається за допомогою низки категорій. Спираючись на них, можна проаналізувати характер податкової системи у рамках державно політики, а також за умов її цифровізації. Конкретно дано концептуальне бачення податкової системи за умов цифрової культури.

Більш того, дисертантка бачить шлях до майбутнього тільки за рахунок цифровізації податкової, що буде мати відлуння на роботі виробництва, різноманітних підприємств і також банківської системи. Цифровізація податкової системи є не лише технічним процесом модернізації, а і глибоким

цивілізаційним зрушенням, що потребує філософського осмислення. Філософія як наука про фундаментальні засади людського існування дозволяє побачити у цифровій трансформації не просто зміну засобів виробництва, а радикальну зміну парадигми взаємин між людиною, суспільством і технологією.

Можна впевнено підкреслити, що авторка зосереджена на формуванні нового філософського дискурсу, в центрі уваги якого не тільки цифровізація податкової, хоча вже цей факт дає величезну силу для роздумів, але також йдеться і про цифровізацію життєдіяльності людей і суспільства із новим відношенням до податкової сфери. А цей ракурс бачення життя активізується за умов нового розуміння суспільного договору.

Перша актуальна лінія дослідження розгортається навколо філософської Традиції, яка своїми коренями сягає у XVI-XVII ст. і за умов якої існує вже декілька століть відношення між державою і громадянином. Але нові умови життя, еволюційний стрибок за умов звернення до цифрового підґрунтя «задають» завдання аналізу змін, які неминучі для майбутнього. Друга актуальна лінія дослідження – проблема штучного інтелекту, його не тільки використання в економічній сфері, але і його вплив на соціальне ранжування людини, данні якої знаходяться у системі: питання зводиться до позитивного і негативного впливу ШІ. Хоча дисертантка підіймає це питання у площині тільки сфери податкового процесу, але актуальність його має неймовірно широкі масштаби. Без сумніву дисертація має дискусійний характер. Але основна лінія і характеристика цієї роботи – її практична націленість. Відносно філософського знання, яке має теоретичну забарвленість, такий поворот робить роботу новаторською і необхідною щодо практичного застосування.

Отже, робота не тільки актуальна, вона дискусійна, сучасна і націлена на прикладний характер її реалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертація виконана у межах держбюджетної науково-дослідної роботи.

Запорізького національного університету «Цифрова людина і суспільство у контексті глобальних викликів», затвердженої планом Міністерства освіти і науки України (Держаний реєстраційний номер 122U001432, 2022-2024рр.), де авторкою розроблено концепцію цифровізації податкової системи. Тему дисертації «Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз» затверджено протоколом №3 від 24 жовтня 2022 року, уточнено протоколом № 1 від 23 січня 2025 р. Науково-технічною радою Запорізького національного університету.

Значення для науки і практик одержаних автором результатів

Уважне вивчення дисертації та публікацій авторки дослідження дозволяє зробити висновок про те, що мета і завдання роботи виконані, наукова новизна має місце і всебічно обґрунтована. Бурашніковою Оленою Сергіївною представлена комплексна методологічна програма аналізу теоретичної та практичної рефлексії стосовно аналізу цифровізації податкової України, про що свідчить навіть таблиця узагальнення методологічних підходів за такими ключовими принципами, як системність, міждисциплінарність, гнучкість як можливість адаптації методів до специфіки дослідження, синергетичний ефект, практична орієнтованість, цифрова безпека, адаптивність. На такому ґрунті було висунуто методи, які і склали методологічний каркас усього дослідження.

Олена Сергіївна виявила і описала особливості цифровізації податкової системи і сформувала методологію дослідження цифровізації податкової системи; дослідила ризики цифровізації податкової системи за умов становлення цифрової цивілізації підкресливши ризики цифровізації податкової системи (останні пропонує розглядати як елемент цивілізаційного

процесу); запропонувала лінію, на ґрунті якої сформовано соціально-філософську модель цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку в умовах повоєнного відновлення тощо.

Було також запропоновано авторське визначення категорії «цифрова податкова довіра» як нового виду інституційної довіри, що виникає через алгоритмічне опосередкування владних рішень і забезпечує легітимацію цифрової державності. Розкрила поняття «алгоритмічна справедливість» як філософсько-етичну категорію, що трансформує принцип рівності оподаткування в умовах автоматизованого адміністрування.

Авторкою було репрезентовано напрями удосконалення цифровізації податкової системи як втілення нової моделі суспільного договору між державою і громадянином, що відображає трансформацію онтологічних та аксіологічних засад суспільного договору, передбачає «перехід від ієрархічно-контрольної моделі до мережевої, партнерсько-сервісної, опосередкованої цифровими технологіями».

Рекомендації щодо використання результатів та висновків дисертації

Бурашнікова Олена Сергіївна вдало поєднала різні методологічні лінії, що сприяло виходу на висновки. Саме методи стають підґрунтям для останніх. У прикладі може стати наступна теза: «З позицій системного підходу інноваційність цієї моделі полягає у поєднанні технологічного та аксіологічного вимірів: цифрові інструменти не лише оптимізують процеси, а й змінюють ціннісні орієнтири суспільства, формуючи нову етику взаємодії між державою і громадянином» (С. 169), що вибудовує бекграунд масштабного погляду на податкову систему за нових умов.

Дослідження податкового феномену крізь призму цифровізації має евристичний потенціал для збагачення вітчизняного філософського дискурсу економічного напрямку, кількість робіт якого не відмічається великими показниками. Але враховуючи, що матеріали дисертації були широко

апробовані на низці наукових конференцій (а це і є впевненість у тому, що на сьогодні питання філософії економіки у контексті податкової стає все більш затребуваними і вимагають досить широкого обговорення), то ця тематика набирає обертів.

Дисертація має важливе значення для української філософії завдяки поєднанню теоретичної цінності та практичної значущості, зокрема, через розуміння концепції цифровізації податкової як реалізації парадигми нового еволюційного руху. Умови життєдіяльності людини змінюється за рахунок цифрової трансформації України, і змінюється сам габітус людини, у якому поєднуються технологічний прогрес та гуманістичні цінності, які виступають як новий простір буття людини, суспільства і держави.

Також результати даного дослідження в теоретичному плані мають важливе теоретико-методичне значення для вдосконалення таких курсів, як філософія економіки, соціальної філософії, філософії оподаткування за умов використання програм штучного інтелекту.

У практичному плані евристична потужність даного дослідження сприяє кращому розумінню нових перспектив теоретичних і практичних філософських дисциплін як одного із засобів розгортання нового філософського дискурсу.

Оцінка структури та змісту дисертації

Робота заявляє про себе як комплексне дослідження, у якому поєднується філософія і економіка, наука і філософія, технологічне та економічне, техніко-технологічне та етичне. Дисертаційне дослідження Бурашнікової Олени Сергіївни відповідає сучасним вимогам до структури дисертації та оформленню посилань на літературу. Обрані методологія та джерела дослідження сприяють забезпеченню достовірності наукових результатів дисертації, котра однозначно має множину елементів наукової новизни. Важливо зазначити, що авторка продемонструвала володіння надбанням літератури з цифрової гуманітаристики щодо обраної теми і добре

обізнана з літературою та останніми дослідженнями у сфері цифровізації економіки.

Структура дисертації є логічно виправданою і відповідає поставленим завданням, які орієнтовані на всебічний аналіз предмету дисертаційної роботи, на заглиблення в суть основних його проблем, на можливість широких наукових узагальнень. Вступ чітко окреслює актуальність досліджуваної проблеми, мету, завдання, наукову новизну, а також теоретичне і практичне значення роботи.

Поставлені завдання авторка розкриває у трьох розділах за логікою, де має місце зміна установок когнітивного підходу від суто теоретичних до практичних, тобто в методологічному плані Олена Сергіївна рухається від онтологічних до соціально-економічних ліній (філософський контекст), від прагматичних до аксіологічних (смісловий аспект), і демонструє епістемологічні та гуманістичні аспекти обраної теми (морально-етичний).

У першому розділі авторка пропонує до розгляду аналіз історії появи податкової, її генезис крізь призму еволюції історико-філософських передумов оподаткування як чинника певного розвитку. На ґрунті чого показано, що податок є складною соціально-філософською категорією, через яку відбувається реалізація принципів суспільної справедливості, вираження колективної моралі та підтримання легітимності влади. Історичний контекст аналізу дав можливість показати податок як засіб конструювання і регулювання взаємозв'язків між владою та громадянином.

Проаналізовано феномен податку як механізму соціальної солідарності, яка впливала і відображала етичні та політичні ідеали різних епох. Авторка висунула ідею того, що еволюція осмислення оподаткування проходить кілька концептуальних етапів: договірно-легітимаційний (Т. Гоббс, Дж. Локк); класично-економічний (А. Сміт); критично-соціальний (К. Маркс); макроекономічно-регулятивний (Дж. М. Кейнс); ліберально-інституційний (М. Фрідман, Дж. Б'юкенен); етико-екологічний (концепція сталого розвитку). У результаті еволюції податок трансформується з інструмента

утримання держави у складний морально-політичний механізм формування відповідального суспільства.

Показано філософсько-методологічне осмислення впливу технологій на податкові відносини, соціальні цінності та взаємодію держави і суспільства, а також визначення інноваційних підходів до адаптивного та стратегічного управління і механізмів прийняття рішень на основі даних і алгоритмів. Авторка показує умови формування податкових відносин за нових умов, де взаємодія між державою та платниками податків відбувається через цифрові платформи та інформаційні системи (наголошується на онтології нової реальності), і переосмислює баланс між ефективністю управління та захистом прав і свобод людини, ставлячи у центр уваги прозорість, справедливість і довіру до державних інституцій (аксіологічно-гуманітарний вимір).

Авторка підкреслює, що оподаткування завжди мало подвійний характер: з одного боку, економічно-раціональний, з іншого, – ціннісно-нормативний: «це не просто механізм збору доходів і не лише економічний механізм, але й частина «біовлади», яка впливає на поведінку індивідів, регулює ринки, формує норми» (С. 50). Авторка показує, що через цю подвійність воно стає ключовим чинником формування сталих моделей розвитку суспільства, де справедливість, відповідальність та довіра до держави взаємопов'язані.

Показано, що цифровізація податкової системи – це не лише технічне вдосконалення обліку та адміністрування, а глибокий соціокультурний процес, що змінює саму структуру взаємодії між державою і громадянином. У прикладах авторка аналізує деякі Концепції алгоритмічного врядування. Наприклад, у роботах Ф. Паскуале акцентуються увага на етичному вимірі цифрових систем і вказується, що алгоритм може «посилити довіру», але водночас створити ризик «чорної скриньки». Це дозволяє зробити висновок, що цифровізація породжує нову форму відповідальності – «відповідальність за програмний код як інструмент публічної влади» (С. 70).

Олена Сергіївна дає авторське визначення цифровізації податкової системи як цілісного цивілізаційно-філософського процесу трансформації податкових відносин, інституцій та механізмів адміністрування, що «здійснюється через інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій, штучного інтелекту та мережевих платформ у структуру фіскальної взаємодії держави і суспільства» (С. 72).

Другий розділ присвячений міжнародному досвіду використання штучного інтелекту у системі цифровізації податкової системи і запропоновано аналіз Міжнародних передових моделей цифровізації податкової системи з використанням ШІ. Олена Сергіївна пише про нову форму суспільного буття, розбирає сучасні концепції цифровізації податкової системи; пише, що «цифровізація стає ключовим чинником сталого розвитку» (С. 130). У розділі також досліджено ризики цифровізації податкової системи за умов становлення цифрової держави. Фокусує увагу на запобіганні цифровій нерівності та соціальній несправедливості. Механізмами такого руху, на думку авторки, є наступне: «цифрові податкові системи повинні враховувати вразливі групи населення, зберігати фізичні або додаткові канали подання податкових декларацій, уникати посилення майнової та соціальної нерівності, спричиненої цифровими бар'єрами» (С. 131).

У третьому розділі дається аналіз оптимізації податкової системи. Олена Сергіївна вказує, що податкова система виступає механізмом формування цифрової довіри – ключового ресурсу сучасного суспільства, без якого неможливе ефективне функціонування державних інституцій. Спираючись на дослідження Дж. Роулза (з його ідеєю «справедливість є першою чеснотою суспільних інституцій» (С. 169)), переосмислює роль держави як цифрового модератора суспільних процесів, який забезпечує баланс між економічною ефективністю, соціальною справедливістю та екологічною відповідальністю. Феномени *прозорість, соціальна справедливість, нові відносини між державою та громадянином* стають

центральними філософськими позиціями у цифровій культурі глобального інформаційного простору.

Цікавою є думка авторки про характеристику соціально-філософської моделі суспільного договору між державою та громадянином цифрової податкової системи як філософії держави сталого розвитку: «Філософсько-інноваційний вимір цієї моделі за умов відкритості смислових горизонтів виявляється у поєднанні принципів цифрового гуманізму, мережевої раціональності та адаптивного управління, що дозволяє осмислити податкову систему як динамічний організм, здатний до саморегуляції в умовах невизначеності та посткризового відновлення» (с. 170). І далі пише: «Філософсько-інноваційний вимір цієї моделі за умов відкритості смислових горизонтів виявляється у поєднанні принципів цифрового гуманізму, мережевої раціональності та адаптивного управління, що дозволяє осмислити податкову систему як динамічний організм, здатний до саморегуляції в умовах невизначеності та посткризового відновлення» (С. 170).

У підрозділі «Напрями оптимізації цифрової податкової системи як втілення моделі суспільного договору між державою та громадянином» вказано, що крізь призму постмодерної критики цифровізація податкового адміністрування означає не просто впровадження технологій, а «зміну самої філософії державності, в основі якої перехід від контролюючої до сервісно-партнерської моделі, де платник податків розглядається як активний учасник суспільного договору» (С. 172).

Авторка вказує, що «цифровізація податкової системи у сучасному світі постає не лише як інструмент технічної модернізації управління, але як глибинна трансформація самого смислу взаємодії між державою та громадянином. У філософському вимірі цей процес можна розглядати як становлення нової форми суспільного договору, що переосмислює класичні уявлення про владу, обов'язок, довіру та справедливість» (С. 172).

Також у вигляді прикладного характеру розвитку податкової авторкою запропоновані певні шість векторів розвитку цифровізації податкової

системи (С. 197). Підсумовуючи аналітику дослідження Олена Сергіївна пропонує модель цифрової податкової системи, яка інтегрує економічні, соціальні та ціннісні компоненти розвитку держави, і визначає ключові елементи моделі: цифрова інфраструктура управління податками; інституційна довіра; етичні стандарти використання даних; адаптивність до кризових умов. Авторка стверджує, що саме така «модель сприяє мобілізації внутрішніх ресурсів, залученню інвестицій та формуванню стійкої економічної системи» (С. 203).

Олена Сергіївна стверджує, що цивілізаційна готовність України до цифровізації податкової системи може бути оцінена як «достатньо висока, але така, що перебуває у стані динамічного становлення» (С. 201).

Повнота висвітлення результатів дисертації в опублікованих працях

Дисертаційна робота є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке присвячене актуальній проблематиці в галузі соціальної філософії, філософії економіки, філософської антропології. Авторка демонструє зацікавленість у предметі дослідження, намагаючись зберігати при цьому збалансованість суджень. Матеріали дослідження об'єктивно аналізуються і влучно узагальнюються. Усі висновки та пункти новизни мають всебічне обґрунтування.

Висновки, здобуті внаслідок дослідження, апробовано на низці як закордонних, так і міжнародних та українських конференцій. Основні результати роботи висвітлені у наукових публікаціях різних рівнів, включаючи українські та іноземні фахові видання. У цілому авторка виконала дисертаційне дослідження на достатньому професійному рівні.

Олена Сергіївна має 5 статей у журналах групи Б і 32 публікації апробаційного характеру, географія яких досить велика. Треба підкреслити, що авторка також має апробаційний матеріал, що індексується у наукометричній базі даних Scopus.

Дискусійні запитання та зауваження до змісту дисертації

1. Викликає живе зацікавлення онтологічного та гносеологічного значення цифрової стратегії у контексті сучасних моделей оподаткування. Авторка пише: «сформовано соціально-філософську модель цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку в умовах повоєнного відновлення України, що представляє собою виявлення онтології держави, яка поєднує ефективність, прозорість та соціальну справедливість» (С. 3).

Мова йде про «онтологію держави» у контексті активізації саме дієвої характеристики таких категорій, як Справедливість, Прозорість, гуманістична стратегія щодо відношень між громадянином і державою?

2. Авторка дисертації висуває тезу про те, що «дослідження довіри до державних алгоритмів по суті є переосмисленням легітимності управління в цифрову епоху», спираючись на роботу М. Кастальса. Але останній писав про владу національних держав (М. Кастельс «Мережеве суспільство»). Поруч із цим висунуто ідею про домінування транснаціональних корпорацій: «Тенденція до централізації податкових функцій у транснаціональних корпораціях сприяла автоматизації податкових процесів та впровадженню моделей міжвідомчої співпраці, що сприяє просуванню цифрової трансформації корпоративних податкових операцій».

Але транснаціональні корпорації виступають проти існування національних держав і «намагаються працювати» без звернення до останніх. Як поєднати ваші дві діалектично протилежні тези?

3. Є різні програми, які визначають ступінь якості штучного інтелекту. Є дуже дорогі, ціна яких неймовірно висока. За які кошти будуть здійснені закупки таких складних приладів сучасних технологій, і хто буде компенсувати кошти? Ціна буде мати відлуння на податках?

4. Олена Сергіївна розробила методологію дослідження цифрової податкової, тим самим робота має і теоретичне значення, і практичне. Авторка дає моделі, використовуючи міждисциплінарний підхід, але, оскільки багато матеріалу

дисертантка бере із напрямів суто прикладного і практичного характеру, було б доцільним звернутися до трансдисциплінарного підходу. Це буде необхідним кроком, бо прикладний характер роботи має буде висвітленим і у методологічному бекграунді.

Проте висловлені зауваження не ставлять під сумнів усього позитиву, напрацьованого в розвідці, і вони суттєво не вплинули на результати роботи.

ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Бурашнікової Олени Сергіївни «Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз» за своїм змістом відповідає спеціальності 033-Філософія, є науковим дослідженням, яке присвячене актуальній проблематиці в галузі філософії економіки, соціальної філософії, філософської антропології. Матеріали дослідження об'єктивно аналізуються і влучно узагальнюються, висновки та пункти новизни мають всебічне обґрунтування. Обрані методологія та джерела дослідження сприяють забезпеченню достовірності наукових результатів дисертації, котра однозначно має множину елементів наукової новизни.

Проведений аналіз основних положень дисертації та опублікованих праць дослідниці дає підстави стверджувати, що дисертація Бурашнікової Олени Сергіївни на тему «Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне значення та прикладну цінність, а також відповідає спеціальності 033-Філософія, відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради

закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, та вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40, а її авторка, Бурашнікова Олена Сергіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 – Гуманітарні науки, за спеціальністю 033-Філософія.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Ольга ДОЛЬСЬКА

